

Ks. ANDRZEJ ANDERWALD

Wydział Teologiczny
Uniwersytet Opolski

Jana Pawła II przesłanie o dialogu teologii z naukami przyrodniczymi

Streszczenie: Artykuł, odwołując się do nauczania papieża Jana Pawła II, przedstawia jego ujęcie dialogu teologii z naukami przyrodniczymi. Jest to zagadnienie istotne z punktu widzenia wiary chrześcijańskiej. Jej uzasadnianie dokonuje się dziś w klimacie myślenia, w którym nauki przyrodnicze, narzędzia poznania świata im właściwe, a także rozpowszechniony przez nie obraz świata odgrywają doniosłą rolę. W tekście ukazane zostały istotne wskazania soborowego otwarcia Kościoła na naukę, stanowiące inspirację dla papieskiego ujęcia dalszych i bliższych warunkowań dialogu teologii z naukami przyrodniczymi.

Słowa kluczowe: dialog, dialog interdyscyplinarny, Kościół, nauka, nauki przyrodnicze, teologia.

W przesłaniu do George'a Coyne'a, dyrektora Obserwatorium Watykańskiego, Jan Paweł II zamieścił taką uwagę: „Tak wiele we współczesnym świecie wydaje się być rozbitym na fragmenty, na drobne części. Tak wiele w ludzkim życiu dokonuje się w izolacji lub we wrogości. Nieustannie wzrasta rozdział pomiędzy narodami bogatymi i biednymi; kontrast pomiędzy północnymi i południowymi regionami naszej planety staje się coraz bardziej wyraźny i nieznosny. Antagonizm pomiędzy rasami i religiami dzieli poszczególne kraje na walczące obozy; historyczne animozje nie wykazują żadnego znaku zmniejszania się. Nawet w obrębie społeczności akademickiej utrzymuje się separacja pomiędzy prawdą i wartościami, zaś izolacja kultur – naukowej, humanistycznej i religijnej – czyni wspólny dyskurs trudnym, jeśli czasami nawet niemożliwym”¹. Troska o dialog teologii z naukami przyrodniczymi jest jednym z ważnych działań podejmowanych w obrębie Kościoła i jego teologii na rzecz spójnej wizji rzeczywistości właściwej dla myśli chrześcijańskiej. Dobrze wyrażają to słowa papieża rozpoczynające encyklikę *Fides et ratio* (1998): „Wiara i rozum są jak dwa skrzydła, na których duch ludzki unosi się ku kontemplacji prawdy. Sam Bóg zaszczerpił w ludzkim sercu pragnienie poznania prawdy, którego ostatecznym celem jest poznanie Jego samego, aby człowiek – poznając Go i miłując mógl dotrzeć także

¹ Jan Paweł II, *Posłanie do Ojca George'a V. Coyne'a dyrektora Obserwatorium Watykańskiego* (Rzym 1988), w: *Nauka a wiara – przestrzeń dialogu*, red. T. Sierotowicz, Tarnów 1997, s. 263.

do pełnej prawdy o sobie”. Problematyka dialogu teologii z naukami przyrodniczymi stanowi szczególny przypadek istotnego dla myśli chrześcijańskiej dialogu między rozumem a wiarą. Obszerna literatura ostatnich lat dotycząca tej relacji zdaje się być zdominowana przez tematy szczegółowe. Jedynie marginalnie są podejmowane kwestie formalne, dotyczące teoretycznych podstaw prowadzenia tego rodzaju dialogu². Stąd cel niniejszych rozważań ma zasadniczo charakter formalny i zmierza do ukazania zmieniających się uwarunkowań relacji teologia – nauki przyrodnicze. Źródło dla opracowania postawionego problemu stanowią wypowiedzi Jana Pawła II dotyczące: (a) *explicite* dialogu teologia – nauki przyrodnicze; (b) *implicite* odniesień Kościoła do nauk świeckich w ogólności. Realizacja tak określonego celu będzie przebiegać w trzech etapach: (1) ukazania nauk przyrodniczych jako nowego *locus theologicus* oraz przedstawienia dalszych (2) i bliższych (3) uwarunkowań dialogu teologii z naukami przyrodniczymi według Jana Pawła II.

1. Nowy *locus theologicus*

Charakterystyczna dla pontyfikatu Jana Pawła II troska o dialog teologii z naukami przyrodniczymi jest rozwinięciem zainicjowanego na Soborze Watykańskim II (1962–1965) otwarcia Kościoła na naukę. Stosunek Kościoła do nauki, w tym szczególnie do nauk przyrodniczych uważanych za modelowe wśród nauk, kształtuje się pod wpływem wypowiedzi zawartych w *Konstytucji Duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”* (1965). W dokumencie tym można wskazać na dwojaki rodzaj sformułowania, będące wyrazem otwarcia Kościoła na naukę. Pierwszą grupę tworzą wypowiedzi odnoszące się pozytywnie do obecności nauk świeckich w kształtowaniu kultury ludzkiej. W punkcie piątym konstytucji czytamy: „Dzisiejszy stan poruszenia umysłów i odmiana warunków życia wiążą się z szerszą przemianą stosunków, skutkiem której w kształtowaniu myśli nabierają rosnącego znaczenia nauki matematyczne i przyrodnicze oraz te, które traktują o samym człowieku, a w dziedzinie działania wpływające z poprzednich umiejętności techniczne. To naukowe nastawienie urabia inaczej niż dawniej charakter kultury i sposób myślenia. Umiejętności techniczne tak dalece postępują, że zmieniają oblicze ziemi i już próbują dokonać podboju przestrzeni pozaziemskiej. Umysł ludzki rozszerza w pewien sposób swoje panowanie także nad czasem: sięga w przeszłość – drogą poznania historycznego, a w przyszłość – umiejętnością

² Zob. przykładowo: M. Heller, Z. Liana, J. Mączka, W. Skoczny (red.), *Nauki przyrodnicze a teologia: konflikt i współistnienie*, Tarnów 2001; I. Koncsik, *Theologie und Naturwissenschaften – ein systematischer Literaturbericht*, „Wissenschaft und Weisheit“ 64 (2001), nr 2 s. 232–289; H. Schwarz, *400 Jahre Streit um die Wahrheit – Theologie und Naturwissenschaft*, Göttingen 2012 oraz zbiory internetowe: <http://www.obi.opoka.org.pl/rozwoj.html>; <http://www.forum-grenzfragen.de/foren/forumgrenzfragen/index.html>; <http://www.metanexus.net>.

przewidywania i planowaniem. Rozwijające się nauki biologiczne, psychologiczne i społeczne nie tylko pomagają człowiekowi do lepszego poznania samego siebie, ale wspierają go też w tym, by stosując metody techniczne wywierał bezpośrednio wpływ na życie społeczeństw³.

Ojcowie soboru wskazują na potrzebę uznania osiągnięć nauk świeckich, choć w niektórych przypadkach stanowią one wyzwanie dla nauki Kościoła, które należy jednak podjąć w trosce o dobro człowieka: „Nowsze bowiem badania i odkrycia w dziedzinie nauk ścisłych oraz historii i filozofii nasuwają nowe zagadnienia, które niosą ze sobą życiowe konsekwencje, a także domagają się nowych dociekań od teologów. Poza tym zachęca się teologów, żeby przy zachowaniu metod i wymogów właściwych nauce teologicznej, wciąż szukali coraz to bardziej odpowiedniego sposobu podawania doktryny ludziom sobie współczesnym; bo czym innym jest sam depozyt wiary, czyli jej prawdy, a czym innym sposób jej wyrażania przy zachowaniu jednak tego samego sensu i znaczenia. W duszpasterstwie należy uznawać i stosować w dostatecznej mierze nie tylko zasady teologiczne, lecz także zdobycze nauk świeckich, zwłaszcza psychologii i socjologii, tak żeby również i wiernych prowadzić do rzetelnego i dojrzałego życia wiary⁴.

Drugą grupę tworzą soborowe wypowiedzi będące wyrazem konkretnych propozycji otwarcia Kościoła na naukę w formie dialogu z wybranymi dyscyplinami. Chodzi tu szczególnie o teksty, które starają się bliżej określić warunki prowadzenia tego dialogu. Konstytucja podkreśla zasadniczo jeden warunek podstawowy, dotyczący zachowania autonomii między porządkiem doczesnym a wiecznym: „Jeśli przez autonomię w sprawach ziemskich rozumiemy to, że rzeczy stworzone i społeczności ludzkie cieszą się własnymi prawami i wartościami, które człowiek ma stopniowo poznawać, przyjmować i porządkować, to tak rozumianej autonomii należy się domagać; nie tylko bowiem domagają się jej ludzie naszych czasów, ale odpowiada ona także woli Stwórcy. (...) Dlatego też badanie metodyczne we wszystkich dyscyplinach naukowych, jeżeli tylko prowadzi się je w sposób prawdziwie naukowy i z poszanowaniem norm moralnych, naprawdę nigdy nie będzie się sprzeciwiać wierze, sprawy bowiem świeckie i sprawy wiary wywodzą swój początek od tego samego Boga⁵.

Zawarte w tekście wskazania o charakterze metodologicznym przyczyniają się nie tylko do oczyszczenia przeszłości w stosunkach Kościół – nauka, ale wytyczają podstawy pod budowę przyszłej relacji. Ojcowie soborowi w tworzeniu syntez poprzez dialog Kościoła z naukami zdają się upatrywać szansę na przezwycięzenie wszelkich niebezpieczeństw i trudności związanych z postępującą specjalizacją w obrębie nauk szczegółowych⁶. Równocześnie wyraźnie przestrzegają oni przed redukowaniem poznawania rzeczywistości

³ Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym*, „*Gaudium et spes*”, w: Tenże, *Konstytucje – dekrety – deklaracje. Tekst łacińsko-polski*, Poznań 2002, n. 5.

⁴ *Tamże*, n. 62.

⁵ *Tamże*, n. 36.

⁶ *Tamże*, n. 56.

do poszczególnych metod badawczych danej dyscypliny naukowej: „Zapewne dzisiejszy postęp nauk i umiejętności technicznych, które mocą własnej metody nie mogą dotrzeć do najgłębszych podstaw rzeczy, sprzyjać może pewnemu fenomenizmowi i agnostycyzmowi, jeżeli metody badań, jakimi posługują się te dyscypliny naukowe, uzna się niesłusznie za najwyższą regułę odnajdywania całej prawdy”⁷. Tego typu nieprawidłowości metodologiczne mogą również stać się jednym ze źródeł ateizmu: „Wielu, niewłaściwie przekroczywszy granice nauk pozytywnych, usiłuje albo wszystko tłumaczyć tylko drogą naukowego poznania, albo też przeciwnie, nie przyjmuje istnienia żadnej w ogóle prawdy absolutnej”⁸.

Mimo tych trudności i niebezpieczeństw teolodzy, wierni metodologii własnej dziedziny badań, nie powinni rezygnować z poszukiwania właściwych form dla przekazu doktryny chrześcijańskiej współczesnemu człowiekowi⁹. Rozwinięcie tej ostatniej myśli ma miejsce w soborowym dekrecie o formacji kapłańskiej *Optatam totius* (1965), który zawiera słowa zachęty do zdobywania gruntownej, systematycznej i aktualnej wiedzy na temat człowieka i świata. Zawarte w dekrecie wskazania dotyczą potrzeby uwzględnienia w kształceniu kandydatów do kapłaństwa, oprócz wyników badań filozoficznych, również najnowszych osiągnięć nauk ścisłych. Celem tego rodzaju edukacji ma być przygotowanie przyszłych duchownych, szczególnie odpowiedzialnych za przekaz Ewangelii, do prowadzenia rozmów ze współczesnymi sobie ludźmi¹⁰.

Obecne w dokumentach Soboru zainteresowanie nawiązaniem współpracy ze światem nauki zdaje się wyraźnie wskazywać współczesnej teologii nowe „miejsce”, z którego czerpie ona materiał do konstruowania swoich wypowiedzi i twierdzeń. Znana jest w teologii, zwłaszcza fundamentalnej, nauka hiszpańskiego teologa Melchiora Cano (1509–1560) o miejscach teologicznych (*loci theologici*) określana jako topika teologiczna. W swoim klasycznym dziele *De loci theologicis* (1563), pierwszym podręczniku z zakresu metodologii teologicznej, przedstawił on źródła argumentacji teologicznej i zasady ich stosowania. W teologii wyróżnił dwa rodzaje swoich źródeł: miejsca własne (*loci proprii – auctoritas*), oparte na Boskim autorytecie (Pismo Święte, Tradycja, Magisterium Kościoła, teksty liturgiczne, dzieła Ojców i pisarzy Kościoła) i miejsca pomocnicze (*loci alieni – ratio*), oparte wyłącznie na autorytecie ludzkim (poznanie rozumowe, filozofia, historia). Posoborowa teologia poszerza i pogłębia zakres topiki teologicznej, włączając do nich sztukę i literaturę piękną jako źródło inspiracji teologicznej, człowieka, wiarę i znaki czasu¹¹. Wprawdzie są to miejsca

⁷ Tamże, n. 57.

⁸ Tamże, n. 19.

⁹ Tamże, n. 62.

¹⁰ Sobór Watykański II, *Dekret o formacji kapłańskiej „Optatam totius”*, w: tenże, *Konstytucje – dekrety – deklaracje. Tekst łacińsko-polski*, Poznań 2002, n. 15.

¹¹ Por. J. Szymik, *Loci theologici*, w: *Leksykon teologii fundamentalnej*, red. M. Rusecki, K. Kaucha, I. S. Ledwoń, J. Mastej, Lublin–Kraków 2002, s. 757–759; H. J. Sander, *Die Vernunft – ein Locus Theologicus Alienus. Das moderne Differenzprinzip der Dogmatik und seine Bedeutung im Lehramt der Kirche*, w: *Rozum i wiara*, red. A. Anderwald, Opole 2001, s. 194–196.

o charakterze pomocniczym, zewnętrznym i prawdopodobnym, ale poszerzającym warsztat i pole badań dla teologii. Zainteresowanie, jakie wzbudzają dokonywane w naukach przyrodniczych odkrycia czy związana z nimi swoistego rodzaju wiara w możliwości ludzkiego umysłu, są wyrazem pewnego znaku czasu, w którym uwidaczniają się oczekiwania, potrzeby i roszczenia ludzi danej epoki. „Teologia – jak zauważają w dyskusji M. Heller, S. Budzik i S. Wszolek, redaktorzy książki o obrazach świata w teologii i naukach przyrodniczych – staje często wobec przynajmniej częściowo uzasadnionego zarzutu, że odpowiada na pytania, których nikt nie stawia, a milczy wobec problemów, które znajdują się na ustach wszystkich. Uznanie nauk przyrodniczych i humanistycznych za ważny *locus theologicus*, czyli źródło refleksji i argumentacji teologicznej, pozwoli tych zarzutów uniknąć i spełnić jeden z istotnych celów teologii, jakim jest służba człowiekowi. Trudno bowiem dotrzeć do człowieka i nawiązać z nim dialog bez uwzględnienia aktualnego obrazu świata”¹².

Ta myśl o potrzebie budowania dialogu ze światem, w tym szczególnie dziś ze światem nauki, stanowi ważny wątek papieskiego nauczania. Będzie ono stanowić przedmiot dalszych analiz zmierzających do określenia nauczania Jana Pawła II o dialogu teologii z naukami przyrodniczymi.

2. Dialog: uwarunkowania dalsze

Do wyjątkowego otwarcia Kościoła na naukę, w tym i na nauki przyrodnicze, doszło za czasów pontyfikatu Jana Pawła II (1978–2005)¹³. Papieskie wypowiedzi z okazji rocznic Papieskiej Akademii Nauk czy konferencji z udziałem przedstawicieli nauk przyrodniczych koncentrują się zasadniczo wokół trzech kwestii: (1) możliwości i konieczności dialogu Kościoła ze światem nauki, (2) jego uwarunkowań metodologicznych oraz (3) wyznaczenia jego tematyki. Wymienione tematy nie są przez papieża omawiane osobno, ale najczęściej się przeplatają. Już w jednym ze swoich pierwszych przemówień skierowanych do członków Papieskiej Akademii Nauk (1979) z okazji 100. rocznicy urodzin A. Einsteina (1879–1955) papież, w nawiązaniu do *Gaudium et spes*, formułuje warunki spotkania Kościoła ze światem nauki. Jako warunek wstępny wskazuje na potrzebę oczyszczenia historii tych spotkań z wszelkich błędnych odniesień przedstawicieli Magisterium Kościoła do przedstawicieli nauk świeckich: „Aby pójść jeszcze dalej niż uczynił to Sobór, pragnę, aby teologowie, naukowcy i historycy, ożywieni duchem szczerzej współpracy, pogłębili badania nad sprawą Galileusza, lojalnie uznając błędy którejkolwiek ze stron, przyczyniając się

¹² M. Heller, S. Budzik, S. Wszolek, *Nauki jako locus theologicus – próba wniosków*, w: *Obrazy świata w teologii i naukach przyrodniczych*, red. M. Heller, S. Budzik, S. Wszolek, Tarnów 1996, s. 258.

¹³ Por. K. Michalski, *Castel Gandolfo*, w: *Rozmowy w Castel Gandolfo*, red. K. Michalski, t. 1, Warszawa–Kraków 2010, s. 5–14.

tym samym do zniknięcia nieufności, które dla wielu umysłów bywają wciąż jeszcze przeszkodą owocnej zgody między wiarą i nauką, między Kościołem i światem. Udzielam pełnego poparcia temu dziełu, które będzie mogło przynieść zaszczyt prawdzie wiary i prawdzie nauki oraz otworzyć drogę do przyszłej współpracy”¹⁴. Papież wprost wymienia tu *casus* Galileusza, zachęcając do dalszych jego badań celem usunięcia wszelkich nieufności, które dla wielu bywają wciąż jeszcze przeszkodą w uznaniu niesprzeczności między nauką a wiarą. Twierdzenie Galileusza, twórcy nowożytnej fizyki, o niemożliwości zachodzenia sprzeczności między dwiema prawdami – prawdą wiary i nauki¹⁵ – papież przejmuje jako pewnego rodzaju klucz hermeneutyczny dla dialogu Kościoła z nauką. A zatem istotnym podstawowym warunkiem budowania tegoż dialogu jest zachowanie autonomii nauk, czemu papież daje również wyraz przez wskazanie na normy epistemologiczne niezbędne dla pogodzenia wypowiedzi biblijnych z naukowymi. Szczególnie chodzi tu o reguły interpretacji tekstu Pisma Świętego, których zaczątki można odnaleźć w liście Galileusza do księżnej Krystyny Lotaryńskiej, a uzupełnienie w encyklice *Divino afflante Spiritu*¹⁶. Całość zamyka przytoczony przez papieża obszerny fragment z dzieła G. Lemaître’a (1894–1966), jednego z pierwszych prezesów Papieskiej Akademii Nauk. Wynika z niego dość jednoznacznie zachęta do otwarcia w dialogu uczonych wierzących na uczonych niewierzących i do współpracy w poszukiwaniu prawdy¹⁷. Należy dostrzec również pewne uwarunkowania podmiotowe dialogu, wśród których papież podkreśla pokorę jako cechę przydatną nie tylko w prowadzeniu badań naukowych, ale i dla prowadzenia samego dialogu między wierzącym a uczonym¹⁸.

Zawarte w przesłaniu do członków Papieskiej Akademii Nauk uwagi papieża na temat dialogu Kościoła z nauką znajdują swoje dalsze dopełnienie w wygłoszonym rok później przemówieniu w katedrze kolońskiej (1980) na spotkaniu z naukowcami, nauczycielami i studentami szkół wyższych. W swym przemówieniu papież podejmuje m.in. sprawę tzw. pozornych konfliktów, które naznaczyły w przeszłości relację pomiędzy Kościołem a nowożytnym przyrodoznawstwem. Ich źródło tkwiło najczęściej w ingerencji instancji kościelnych w proces postępu naukowego. A zatem do konfliktów prowadził głównie brak uwzględniania rozdziału pomiędzy porządkiem wiary i rozumu. To pierwsza tego typu bezpośrednia uwaga papieża dotycząca przeszkody w prowadzeniu dialogu. „Nie boimy się tego, co więcej uważamy za wykluczone – naucza papież – aby jakaś nauka oparta na rozumowych podstawach i postępująca w sposób metodycznie poprawny doszła do stwierdzeń, które byłyby w konflikcie z prawdą

¹⁴ Jan Paweł II, *Przemówienie do Papieskiej Akademii Nauk z okazji 100. rocznicy urodzin A. Einsteina* (1979), nr 6.

¹⁵ *Tamże*.

¹⁶ Por. *Tamże*, nr 8.

¹⁷ *Tamże*, nr 10.

¹⁸ *Tamże*, nr 7.

wiary. Może się tak stać jedynie tam, gdzie nie zostanie dostrzeżona albo zostanie zafałszowana rozdzielnosc porządków poznania¹⁹. W przesłaniu z Kolonii nie chodzi tylko i wyłącznie o uświadomienie różnic metodologicznych, które pomogłoby uporządkować i przewyciężyć dawne konflikty w relacji Kościoła do nauki; papież wskazuje nowe tematy dialogu. Wśród nich wylicza powiązania odkryć nauk przyrodniczych z techniką, a w dalszej kolejności również z etyką, badanie wpływu tychże nauk na postęp techniczny i wynikających stąd problemów ekologicznych. Papież przestrzega przed „technicznym” traktowaniem nauki, które może prowadzić do jej redukcji do celów pragmatycznych. Tego rodzaju ujmowanie nauki, uznające za osiągnięcia poznawcze tylko to, co służy oczekiwanemu skutkowi, może prowadzić do odrzucenia myślenia o prawdzie jako zbyt technicznej formie aktywności naukowej. Fakt taki staje się przeszkodą w podejmowaniu dialogu²⁰. Z kolei wprost refleksja nad naturą poznania nauk przyrodniczo-technicznych prowadzi papieża do zwrócenia uwagi na ich granice poznawcze, aspektowość poznania oraz brak możliwości udzielenia odpowiedzi na pytania o sens istnienia wszechświata i człowieka. Równocześnie papież przestrzega przed odrywaniem, szczególnie nauk przyrodniczo-technicznych, od wymiaru aksjologicznego: „Funkcjonalistyczna nauka, która odsunęła wartości i odcięła się od prawdy, może się oddać całkowicie na służbę ideologii, jedynie instrumentalnemu rozumowi zagraża zawsze, że nie będzie wolny²¹. Wskazane ograniczenia poznania naukowego domagają się dopełnienia przez inny rodzaj poznania. Współpraca Kościoła z nauką umożliwi integralne podejście do rzeczywistości. Ujęcie takie ma chronić z jednej strony przed ujmowaniem kultury naukowo-technicznej jako przeciwieństwa wobec świata rozumianego jako stworzonego przez Boga; z drugiej przed redukcją człowieka do „przedmiotu i obiektu badań techników nauki o człowieku²². Godna odnotowania jest również uwaga papieża, że sam dialog Kościoła z nauką nie jest czymś wolnym od napięć i konfliktów. Przyczyny takiego stanu rzeczy papież upatruje w skończoności ludzkiego umysłu, „którego zasięg jest ograniczony i który przy tym podlega błędom²³. Mimo jednak możliwych napięć i nowych konfliktów w dialogu Kościoła z nauką nie należy odstępować od dialogu, a to zasadniczo dlatego, że zawsze należy mieć „nadzieję pojednawczego przewyciężenia trudności, skoro budujemy na zdolności tegoż rozumu do poznania prawdy²⁴.

Przedstawione przez papieża Jana Pawła II we wczesnych dwóch wypowiedziach uwagi na temat dialogu dotyczą dalszych ogólnych jego uwarunkowań przedmiotowych. Wśród nich przede wszystkim chodzi o konieczność uznania i poszanowania autonomii różnych dziedzin wiedzy.

¹⁹ Tenże, *Przemówienie do ludzi nauki* (1980), nr 3.

²⁰ *Tamże*.

²¹ *Tamże*.

²² *Tamże*, nr 4. Szerzej por. encyklika Jana Pawła II, *Redemptor hominis* (1979), nr 15–16.

²³ *Tamże*, nr 5.

²⁴ *Tamże*.

3. Dialog: uwarunkowania bliższe

Bliższe dookreślenie na temat dialogu teologii z naukami przyrodniczymi odnajdujemy w późniejszych papieskich wystąpieniach z okresu 1985–1998. W przemówieniu do uczestników międzynarodowego sympozjum na temat: *Wiara chrześcijańska a teoria ewolucji* (1985) zostaje wskazany wyraźnie jeden z głównych tematów szczegółowych dialogu, dotyczący relacji pomiędzy teologią stworzenia a teorią ewolucji. Papież przypomina, w nawiązaniu do encykliki Piusa XII *Humani generis* (1950), że dyskusja wokół ewolucji jako pewnego modelu interpretacji powstania życia na Ziemi nie budzi sprzeciwu ze strony wiary. W tym objętościowo najkrótszym z omawianych tu przemówień papież wyraża uwagę metodologiczną ważną dla dialogu na temat: stworzenie – ewolucja. Uwaga ta odnosi się do prawidłowego rozgraniczania i przyporządkowania płaszczyzn poznawczych, dotyczących rozwiązania kwestii alternatywy: stworzenie albo ewolucja?²⁵.

Ważnym wkładem papieża w określanie bliższych uwarunkowań współpracy Kościoła z nauką jest jego posłanie skierowane w 1988 r. do dyrektora Obserwatorium Watykańskiego George`a Coyne`a z okazji 300. rocznicy wydania przez Newtona *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica*. Posłanie to w dużej części odnosi się wprost do konkretnej formy dialogu z naukami przyrodniczymi. Papież wychodzi od omówienia negatywnej racji za podejmowaniem współpracy, a mianowicie obecnego dziś w świecie rozbitcia, fragmentaryzacji, która nierzadko prowadzi do izolacji różnych dziedzin życia. Na poziomie ogólnym dochodzi do izolacji, a nawet konfliktów pomiędzy Kościołem a Akademią²⁶. To dążenie do intelektualnej spójności i współpracy jest pozytywnym bodźcem do podejmowania dialogu między społecznością naukową a Kościołem. Współpraca taka może doprowadzić do lepszego zrozumienia świata jako całości. Ponadto poszukiwanie tego, co łączy w obszarze Kościół – nauka, może prowadzić do odkrycia wartości i doświadczeń, które są wspólne teologii i naukom przyrodniczym mimo istniejących pomiędzy nimi różnic. Papież odwołuje się tu do przykładu badań prowadzonych w fizyce współczesnej i biologii molekularnej, w których obrębie coraz bardziej widoczne stają się, mimo specyfiki tych dyscyplin, dążenie do jedności, której nie należy mylić z dążeniem od identyczności²⁷. Wyraźniej niż we wcześniejszych swych wypowiedziach papież formułuje warunki dialogu, który musi być wolny od redukcjonizmu i zacierania różnic metodologicznych, domagając się, aby nauka pozostała nauką, a religia religią. Zagrożeniem dla dialogu teologii z naukami przyrodniczymi jest zarówno jednostronny redukcjonizm, jak i narzucona sobie izolacja, czy to po stronie nauki, czy też po stronie teologii.

²⁵ Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników międzynarodowego sympozjum na temat: „Wiara chrześcijańska a teoria ewolucji”* (1985), w: *Przemówienia i homilie Ojca Świętego Jana Pawła II*. Kraków 1997, s. 348.

²⁶ Tenże, *Posłanie do Ojca George`a V. Coyne`a...*, s. 263–264.

²⁷ *Tamże*, s. 266.

Gdy chodzi zatem o bliższe uwarunkowania prowadzenia dialogu, papież wypowiada się jednoznacznie przeciwko (1) prostej neutralności, która sprzyja fragmentaryzacji obrazu świata oraz (2) fałszywej identyczności, wynikającej z redukcji jednej dyscypliny do drugiej²⁸. Opowiada się natomiast za dążeniem do poprawnie rozumianej jedności, która zakłada różność i integralność swoich elementów. Kościół, mówiąc o jedności między nauką i religią, nawołuje przede wszystkim do wzajemnego między nimi zrozumienia. Dlatego papież domaga się od zainteresowanych dialogiem teologów zdobycia odpowiednich kompetencji, które są konieczne, aby uczynić dialog autentycznym i twórczym. Kompetencje te mogą skutecznie zapobiec zbyt pospiesznemu wykorzystywaniu niektórych teorii przyrodniczych w celach apologetycznych, na przykład kosmologicznej teorii *Big Bang*, którą papież wprost wymienia²⁹. Z drugiej jednak strony teologia, uwzględniająca w ramach swojej refleksji nad stworzeniem świata i człowieka odkrycia fizyki, biologii, dokonuje aktualizacji, jakie stawia przez nią Anzelmowe *fides quaerens intellectum*. Teolog odpowiedzialnie podejmujący to wezwanie staje wobec powinności powoływania się na odkrycia naukowe, gdyż, jak stwierdza papież: „żywość i znaczenie teologii dla ludzkości będą w głęboki sposób odzwierciedlone w jej zdolności do przyjęcia tych odkryć”³⁰. Nie znaczy to jednak, że teologia ma bezkrytycznie afirmować i recypować wszystkie odkrycia naukowe.

Już samo podejmowanie współpracy, na co papież wielokrotnie zwraca uwagę, może służyć pomocą w harmonizowaniu świata nauki i religii. Pomoc taka jest dziś szczególnie ważna wobec rozwoju nauk przyrodniczych. Również sama nauka może doznać wzbogacenia w dialogu z teologią. Papież stoi tu na stanowisku, że nauka „rozwija się najlepiej wtedy, gdy jej pojęcia i wnioski są włączone w szerszy horyzont ludzkiej kultury wraz z jej zainteresowaniem ostatecznym sensem i wartością”³¹. Do pożądaných rezultatów współpracy papież zalicza na pierwszym miejscu oczyszczenie z błędów: „nauka może oczyścić religię z błędów i przesądów; religia może oczyścić naukę z idolatrii i fałszywych absolutów. Każda z nich może wprowadzić drugą w szerszy świat, w którym obie mogą się rozwijać”³². Dynamiczna relacja pomiędzy nauką a religią może prowadzić również do odkrycia granic poznawczych własnej dziedziny badań oraz wzrostu świadomości metodologicznej. Odkrycia takie chronią strony dialogu przed nieuzasadnionymi ekstrapolacjami, „tak, by teologia nie podawała się za pseudo-naukę, a nauka nie stawiała się nieświadomą siebie teologią”³³.

W konstytucji apostolskiej o uniwersytetach katolickich *Ex corde Ecclesiae* (1990) papież zwraca raz jeszcze uwagę na kompetencje epistemologiczne

²⁸ *Tamże*, s. 268.

²⁹ *Tamże*, s. 270.

³⁰ *Tamże*, s. 269.

³¹ *Tamże*, s. 271.

³² *Tamże*.

³³ *Tamże*, s. 272.

prowadzących dialog, celem poprawnego rozwiązywania złożonych problemów filozoficznych i etycznych³⁴. Papież zwraca uwagę na tematykę współpracy, która wykracza poza obszar bezpośrednio związany z teologią i naukami przyrodniczymi, przyczyniając się do stawiania pytań i szukania rozwiązań o charakterze interdyscyplinarnym, angażującym więcej niż dwie dyscypliny. Jeszcze wyraźniej w przemówieniu wygłoszonym z okazji 600-lecia Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego Jan Paweł II wskazuje na transcendentny wymiar badań naukowych: „Poszukiwanie prawdy, nawet wówczas, gdy dotyczy ograniczonej rzeczywistości świata czy człowieka, nigdy się nie kończy, zawsze odsyła ku czemuś, co jest ponad bezpośrednim przedmiotem badań, ku pytaniom otwierającym dostęp do Tajemnicy”³⁵.

Dla bliższego określenia warunków dialogu teologii z naukami przyrodniczymi nie bez znaczenia jest również papieskie przesłanie do członków Papieskiej Akademii Nauk w ramach sesji na temat: *Powstanie i ewolucja życia* (1996). Wprawdzie dokument nie zawiera wprost nowych uwag formalnych na temat samego dialogu teologii z naukami przyrodniczymi, a jedynie odniesienia do wcześniejszych papieskich wypowiedzi, to jednak dostarcza przykładu podjęcia przez papieża konkretnego tematu dialogu, a mianowicie relacji biblijnej nauki o stworzeniu do przyrodniczej teorii ewolucji. Papieskie przesłanie wyraźnie wskazuje na konieczność rewizji ze strony Kościoła pewnych sformułowań odnoszących się do kwestii przyrodniczych. Podobnie jak miało to miejsce w stosunku do wcześniejszych ocen ze strony Kościoła samego faktu ewolucji: „Dzisiaj – stwierdza papież – prawie pół wieku po publikacji encykliki *Humani generis*, nowe zdobycze nauki każą nam uznać, że teoria ewolucji jest czymś więcej niż hipotezą”³⁶.

Uwagi na temat współpracy Kościoła z nauką występują również w encyklice *Fides et ratio* (1998). Nauczanie w niej zawarte dotyczy kwestii najbardziej podstawowej relacji między rozumem a wiarą, która znajduje się u podstaw dialogu teologii z naukami przyrodniczymi. Encyklika zbiera wcześniejsze myśli papieża na temat uznania autonomii porządków wiary i rozumu jako gwarancji uniknięcia konfliktów pomiędzy nimi. Choć w encyklice brak jest osobnych rozważań na temat nauk szczegółowych, to jednak papieskie przestrogi natury metodologicznej zachowują ważność również w odniesieniu do dialogu teologii z naukami przyrodniczymi. Papież przestrzega wyraźnie przed eklektyzmem jako błędem metodologicznym (nr 87) oraz redukcjonistycznie zorientowanym scjentyzmem (nr 88). Oprócz wspomnianych uwag, znajduje się tu bezpośrednio odniesienie do badań naukowych. Jednym z celów współpracy Kościoła z nauką jest dążenie do integracji dwóch obszarów ludzkiej wiedzy – religijnej i naukowej. Zgodnie z myślą przewodnią encykliki *Fides et ratio* chodzi

³⁴ Jan Paweł II, *Konstytucja apostolska o uniwersytetach katolickich „Ex corde Ecclesiae”*, nr 4.

³⁵ Tenże, *Przemówienie z okazji 600-lecia Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego*, nr 4.

³⁶ Tenże, *Magisterium Kościoła wobec ewolucji. Przesłanie Ojca Świętego do Członków Papieskiej Akademii Nauk* (Rzym 22.10.1996), nr 4.

o integrację zmierzającą do ukazania mądrościowego wymiaru ludzkich badań, „w którym do zdobyczy naukowych i technicznych dołączają się także wartości filozoficzne i etyczne, będące charakterystycznym wyrazem tożsamości osoby ludzkiej” (nr 106). Integracja ta ma pomóc człowiekowi poszukującemu zbliżyć się do Prawdy. Tak sformułowany cel jest zachętą do podejmowania dialogu interdyscyplinarnego, której egzemplifikację stanowi dialog teologii z naukami przyrodniczymi, właśnie ze względu na jego walor mądrościowy.

*
* *

Od czasu Soboru Watykańskiego II można zaobserwować rozwój w otwarciu Kościoła na naukę, poczynając od dostrzeżenia w początkowym jego stadium możliwości i potrzeby prowadzenia dialogu z naukami przyrodniczymi, aż po próby bliższego jego określenia przez wskazanie na uwarunkowania prowadzenia współpracy ze światem nauki. To otwarcie ze strony Kościoła m.in. na dialog z przyrodnikami stało się możliwe również ze względu na odejście tych ostatnich od neopozytywistycznego rozumienia nauki. Analiza papieskich wypowiedzi na temat dialogu Kościoła z nauką, a zwłaszcza specyfiki dialogu z naukami przyrodniczymi, pozwala na ustalenie pewnych ogólnych kryteriów jego prowadzenia. Można je wyprowadzić z zawartych w papieskich wypowiedziach wskazań dotyczących okoliczności sprzyjających oraz przeszkód w prowadzeniu dialogu. Do pierwszych trzeba zaliczyć nade wszystko zasadę uznania i poszanowania autonomii nauk, która znajduje się we wszystkich wspomnianych przesłaniach Jana Pawła II do członków Papieskiej Akademii Nauk. Papież wyraźnie opiera budowanie dialogu między teologią a naukami szczegółowymi na zachowaniu odrębności metodologicznej oraz norm epistemologicznych właściwych danej dyscyplinie nauki³⁷. Natomiast wśród przeszkód uniemożliwiających prowadzenie rzetelnego dialogu w dokumentach najczęściej wymieniany jest redukcjonizm³⁸. *Expressis verbis* papieskie wypowiedzi wyliczają również inne przeszkody, takie jak zamykanie się, szczególnie nauk przyrodniczo-technicznych, na wymiar aksjologiczny³⁹ oraz wszelkiego rodzaju ekstrapolacje⁴⁰ i eklektyzm metodologiczny⁴¹. Należy zauważyć, że Jan

³⁷ Por. Jan Paweł II, *Przemówienie do Papieskiej Akademii Nauk z okazji 100. rocznicy urodzin A. Einsteina*, nr 8; Tenże, *Przemówienie do ludzi nauki*, nr 3; Tenże, *Przemówienie do uczestników międzynarodowego sympozjum na temat: „Wiara chrześcijańska a teoria ewolucji”*, s. 348.

³⁸ Por. Tenże, *Przemówienie do ludzi nauki*, nr 3.

³⁹ Por. Tenże, *Przemówienie do Papieskiej Akademii Nauk z okazji 100. rocznicy urodzin A. Einsteina*, nr 6; tenże, *Przemówienie do ludzi nauki*, nr 4; tenże, *Posłanie do Ojca George`a V. Coyne`a, Dyrektora Obserwatorium Watykańskiego*, s. 268.

⁴⁰ Por. Tenże, *Przemówienie do uczestników międzynarodowego sympozjum na temat: „Wiara chrześcijańska a teoria ewolucji”*, s. 349; tenże, *Posłanie do Ojca George`a V. Coyne`a, Dyrektora Obserwatorium Watykańskiego*, s. 272.

⁴¹ Tenże, *Fides et ratio*, nr 87.

Paweł II w dialogu Kościoła z nauką na pierwszym miejscu stawia wspólne poszukiwanie prawdy⁴². W dialogu teologii z naukami przyrodniczymi dostrzega możliwość scalania teoretycznych rozważań poszczególnych dyscyplin w dążeniu do jedności nauki, która zdolna jest do objęcia całej rzeczywistości.

Literatura

- Heller M., Budzik S., Wszolek S., *Nauki jako locus theologicus – próba wniosków*, w: *Obrazy świata w teologii i naukach przyrodniczych*, red. M. Heller, S. Budzik, S. Wszolek, Tarnów 1996, s. 253–259.
- Heller M., Liana Z., Mączka J., Skoczny W. (red.), *Nauki przyrodnicze a teologia: konflikt i współistnienie*, Tarnów 2001.
- Jan Paweł II, *Encyklika „Fides et ratio”* (1998), Kraków 1998.
- Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptor hominis”* (1979), w: *Encykliki Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1998, s. 7–76.
- Jan Paweł II, *Konstytucja apostolska o uniwersytetach katolickich „Ex corde Ecclesiae”* (Rzym 15.08.1990), *OsRomPol* 11(1990), nr 10–11, s. 5–9.
- Jan Paweł II, *Magisterium Kościoła wobec ewolucji. Przesłanie Ojca Świętego do Członków Papieskiej Akademii Nauk* (Rzym 22.10.1996), *OsRomPol* 18(1997), nr 1, s. 18–19.
- Jan Paweł II, *Posłanie do Ojca George’a V. Coyne’a dyrektora Obserwatorium Watykańskiego* (Rzym 1988), w: *Nauka a wiara – przestrzeń dialogu*, red. T. Sierotowicz, Tarnów 1997, s. 262–273.
- Jan Paweł II, *Przemówienie do ludzi nauki* (Kolonia 15.11.1980), w: *Przemówienia i homilie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1997, s. 307–318.
- Jan Paweł II, *Przemówienie do Papieskiej Akademii Nauk z okazji 100. rocznicy urodzin A. Einsteina* (Rzym 10.11.1979), w: *Przemówienia i homilie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1997, s. 332–336.
- Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników międzynarodowego sympozjum na temat: „Wiara chrześcijańska a teoria ewolucji”* (Rzym 26.04.1985), w: *Przemówienia i homilie Ojca Świętego Jana Pawła II*, Kraków 1997, s. 347–349.
- Jan Paweł II, *Przemówienie z okazji 600-lecia Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Jagiellońskiego* (Kraków 8.06.1997), w: Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia, homilie*, Kraków 1997, s. 983–990.
- Jan Paweł II, *Zrozumieć wszechświat i człowieka. Przemówienie do uczestników sympozjum zorganizowanego przez Watykańskie Obserwatorium Astronomiczne* (28.06.1996) http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/astronomowie_28061996.html (odczyt z dn. 20.05.2012).
- Koncsik I., *Theologie und Naturwissenschaften – ein systematischer Literaturbericht*, „Wissenschaft und Weisheit” 64 (2001), nr 2 s. 232–289.

⁴² Por. Jan Paweł II, *Zrozumieć wszechświat i człowieka. Przemówienie do uczestników sympozjum zorganizowanego przez Watykańskie Obserwatorium Astronomiczne* (28.06.1996) http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/przemowienia/astronomowie_28061996.html (odczyt z dn. 20.05.2012).

- Michalski K., *Castel Gandolfo*, w: *Rozmowy w Castel Gandolfo*, red. K. Michalski, Warszawa–Kraków 2010, t. 1, s. 5–14.
- Sander H. J., *Die Vernunft – ein Locus Theologicus Alienus. Das moderne Differenzprinzip der Dogmatik und seine Bedeutung im Lehramt der Kirche*, w: *Rozum i wiara*, red. A. Anderwald, Opole 2001, s. 194–196.
- Schwarz H., *400 Jahre Streit um die Wahrheit – Theologie und Naturwissenschaft*, Göttingen 2012.
- Sierotowicz T., *Jan Paweł II i sprawa Galileusza – „rehabilitacja“ Galileusza?*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce 45(2009), s. 97–123.
- Sobór Watykański II, *Dekret o formacji kapłańskiej „Optatam totius”*, w: *Tenże, Konstytucje – dekryty – deklaracje. Tekst łacińsko-polski*, Poznań 2002, s. 288–301.
- Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”*, w: *Tenże, Konstytucje – dekryty – deklaracje. Tekst łacińsko-polski*, Poznań 2002, s. 526–606.
- Szymik J., *Loci theologici*, w: *Leksykon teologii fundamentalnej*, red. M. Rusecki, K. Kaucha, I. S. Ledwoń, J. Mastej, Lublin – Kraków 2002, s. 757–759.

The message of John Paul II on a dialogue of theology with natural sciences

Summary

The article, referring to the teaching of Pope John Paul II, presents his attitude to the dialogue of theology with natural sciences. This is a significant issue from the point of view of Christian faith. Its justification is made in the atmosphere of thinking, where natural sciences, with their methods of learning the world as well as the image of the world widespread by them play a significant role. Therefore, natural sciences, cognition connected therewith, natural image of the world may be recognized as an important theological place (*locus theologicus*). Significant indications of Council Church opening for the science were contained, in the text constituting an inspiration for the Papal attitude towards further and closer conditions of the dialogue of theology with natural sciences.

Keywords: dialogue, interdisciplinary dialogue, church, science, natural science, theology.